

השתלשלותה של מסורת תרבותית, הצרכים המעצבים אותה וההכוונות הנרמזות בתוצריה, אינם מחוורים לנו בדרך כלל. לא אחת הם נתונים לפירושים רבים וסותרים זה את זה. לפעמים, מתגבשת אגדה רחוקה למיתוס וליצירה תרבותית הממשיכה את דרכה ממקום למקום, מארץ לארץ, מעידן לעידן.

הדת היהודית, על כל התמורות שהתחוללו בה, הכירה תמיד בכורח הטבעי של האדם לשוות לנגדו היבטים מהשגתו ומעשייתו הדתית, ואף אפשרה ביטוי אמנותי לצורך זה. היא התחשבה בנסיבות התרבותיות שבהן התקיים עם ישראל במהלך ההיסטוריה, וניתבה אותן לתכליותיה. האם כפועל יוצא מכך קיימים פרמטרים המגדירים את ההבעה היהודית באמנות? ואם יש כאלה – מה הם?

השאלה אינה פשוטה. מדובר בעם המאמין באל מופשט, בעל תרבות עתיקה, אשר לו קיום רצוף בארצות רבות בעלות תרבויות שונות ומגוונות.

בהתייחס לאל המופשט, פרויד טען כי היהודים בחרו לפתח את חוש השמיעה וההקשבה, והזניחו כמעט לחלוטין את חוש הראייה והעולם החזותי, משום שהאל היהודי הוא בלתי נראה – אין לו גוף ודמות הגוף. הוא נגלה רק באמצעות דבריו. בעולם הקלאסי, לעומת זאת, נודעה חשיבות מרכזית לצורת האלים, מראם החיצוני ומעשיהם הגשמיים. היהדות הדגישה את היופי הפנימי והבלתי נראה, בעוד שהאסתטיקה של העולם הקלאסי העמידה את היופי הפיסי, החושני והחיצוני במקום גבוה ביותר בסולם ערכיה.

העוסקים בחקר תולדות האמנות טוענים כי האמנות היהודית אינה מתאפיינת בסגנון משלה. בבסיס תפיסה זו עמד פיזורו של העם ברחבי העולם. מאידך, עולם הדימויים היהודי בכל מקום נובע ממקורות משותפים.

בעבר, תו הזהות המקובל להיותו של החפץ הפולחני 'יהודי' היה הכתב העברי. בעשורים האחרונים פחת השימוש בכתב העברי כמאפיין וכמזהה כלי פולחן יהודיים, ואת מקומו תופס התחביר הצורני. תחביר זה משתמש במרכיבים מהאיקונוגרפיה הצורנית היהודית, בין אם היא מקורית, או שהפכה לנכס שאול אך מושרש בעולמה של היצירה הפלסטית היהודית.

מעמד מיוחד יש לתשמישי הקדושה בעולמה של היצירה הפולחנית היהודית, שעיצובם שואב הן מאותם מקורות משותפים והן מהסביבה התרבותית בה נוצרו, בין אם נעשו ע"י יהודי, ובין אם ע"י נוכרי. על פי תפיסת היהדות, תשמיש קדושה אינו יעד בפני עצמו, אלא מעביר מסר, כלי להעברת האידיאה של קיום המצווה, ונושא בחובו מטעני זהות פולחניים וחזותיים.

תשמישי הקדושה היהודיים עברו במשך הדורות את ההרפתקאות שעברו על בעליהם, יחד עמם הם נעלמים, ויחד עמם עולים מחדש. הם בני הסביבה והדור, שואלים

מולי בן ששון, מעצב, ראש המחלקה לעיצוב קרמי וזכוכית באקדמיה לאמנות ועיצוב, בצלאל ירושלים. חבר בוועדת ההיגוי של קרן עדי.

מסביבתם את שניתן לקחת, תוך שהם חוברים את הזר לרוחם, מצרפים כל זאת לצורות ולתפקודים, ומתאימים אותם למסורת היהודית.

כשאנו מתבוננים ביצירה היהודית מאז קום המדינה, יצירה תחת מציאות חדשה של עצמאות, מעניין לבדוק האם התפתחה יצירה יהודית שונה מזו שקדמה לה באלפיים שנות גלות. נראה כי זרמים וסגנונות בתחומי האמנות השונים עברו מאז שנות השבעים המאוחרות לעסוק בשאלות נוקבות של זהות יהודית, ובמאפייניה של החברה הישראלית. האם זוהי הבעה יהודית באמנות? האם כל יצירה שנושאת בחובה נושאים יהודיים היא הבעה יהודית?

באקדמיה לאמנות ועיצוב 'בצלאל' מתקיים בשנים האחרונות דיון מרתק, בשילוב עם חוקרים מהאוניברסיטה העברית, בנושא זה, המהווה מוקד השראה לטיפוח הזיקות שבין היצירה האמנותית לבין מושגי ערך של היהדות. זהו דיאלוג אמנותי עיצובי הקשור בהבעה היהודית, בנקודת המפגש שבין הדיון העיוני, המסתמך על מחקר מדעי, לבין ההבעה החזותית. מהלך חדש זה, כמו פעילותה של אכסניה זו – קרן עדי, מהווה נדבך נוסף המקיים את היצירה היהודית על מרכיבי הרוח והחומר שבה.

אני רואה יצירת אמנות כטענה פילוסופית. לשם השוואה, אני תוהה – האם יצירה הגותית בנושא יהודי, שכתב אותה בן נכר, תיכלל בהגדרה של 'הבעה יהודית' או שנגדיר אותה כמדברת על נושא יהודי אך לא תחת הגדרת 'הבעה יהודית' ביצירה? אם אנחנו מקבלים את ההנחה כי יצירת אמנות היא טענה פילוסופית, האם יש מקום להעמיד את השאלה בה אנו עוסקים לבדיקה באותם פרמטרים?

השאלה 'הבעה יהודית באמנות ועיצוב – מהי?' תישאר ללא מענה, ותמשיך להוות מניע ומנוף ליצירה, וטוב שכך.